

Ю. Г. Пінігіна

аспірантка кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИХОВАННІ ВСЕБІЧНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Стаття присвячена визначенню ролі, функцій та значенню української літератури у виховному процесі. Зазначено, що сучасному суспільству потрібна людина з високою духовно-моральною культурою. Вихованню такої особистості, безсумнівно, сприяють уроки літератури. Виявлено, що виховання учнів засобами української літератури є органічним складником педагогічної діяльності, інтегрованою в загальний процес навчання та розвитку, і це стає пріоритетною сферою в сучасній освіті. Досліджено, що українська література – це феномен культури, специфіка якого полягає в духовному, моральному, естетичному освоєнні світу та вираженні багатства і різноманіття людського буття в художніх образах. У творах української літератури показано все духовне життя народу та закладена велика сила впливу на читача. Все це залучає тим самим учнів до морально-естетичних цінностей нації та людства. Зазначено, що важливе значення у вихованні учнів відводиться літературній освіті, ціллю якої є розвиток високоморальної, гармонійної і духовно розвиненої особистості, здатної до творчості і самовизначення. У процесі вивчення та аналізу художніх творів української літератури простежуються становлення і формування зростаючої особистості. У статті визначено найважливіші функції української літератури – виховну, естетичну, пізнавальну, емоційну. Усі вони дозволяють читати виховний вплив на учнів.

У процесі дослідження було виявлено, що українська література – це один із способів пізнати світ, людство і самого себе. Українська література дозволяє молодому поколінню дізнаватися минуле, по-різному оцінювати сьогодення, змушує задуматися про майбутнє. Літературні твори змушують читача переживати разом з їх героями, сприяють формуванню поглядів, почуттів, характеру, пробуджують любов до прекрасного, виховують готовність до боротьби за перемогу добра і правди. Українська література виховує почуття прекрасного, збагачує духовний світ людини. Визначено, що роль української літератури у вихованні велика, адже вона формує моральну, естетичну, громадянську позицію учнів.

Ключові слова: українська література, літературна освіта, виховання, духовність, моральність, естетичність.

Постановка проблеми. В умовах становлення нової системи освіти, яка орієнтована на інтеграцію до світового освітнього простору, йде активний процес пошуку моделей освіти, які дозволять зберегти духовно-моральні та культурно-історичні традиції української освіти і виховання. На збереження духовно-моральної компоненти у вихованні підростаючого покоління орієнтують Закони України «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (1999, ред. 2018), Стратегія національно-патріотичного виховання (2019), «Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей» (2018), Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (2017), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Концепція літературної освіти (2011), Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України (2011), Постанова «Державний

стандарт базової і повної загальної середньої освіти» (2011) тощо.

Молодь є ціннісним пріоритетом для нашої держави. Ідея виховання гармонійної, всебічно розвиненої особистості відображає постійне прагнення людини до оволодіння досягненнями як національної, так і загальнолюдської світової культури, до духовно-моральної досконалості. Це ідея є основоположною, яка спрямовує на безперервний і безпосередній розвиток та збагачення духовності.

Тому саме школа покликана виховати культурну, освічену та творчу особистість, «яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [5, с. 5]. Одним із шляхів виховання всебічно гармонійно розвиненої особистості є українська література, яка сприяє духовно-моральному становленню учнів, формуванню морального світогляду,

патріотизму, естетичного смаку та вдосконаленню комунікативних навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукової літератури показав, що питання ролі української літератури у вихованні учнів достатньо серйозно досліджуються у працях таких українських науковців, як В. Андрусенко, Т. Антоненко, Г. Бондаренко, Ф. Бугайко, Т. Бугайко, Н. Волошина, Т. Ворошило, А. Градовський, І. Грива, В. Драченко, С. Жила, Л. Ломако, Н. Михайлова, Є. Пасічник, А. Сергієнко, А. Ситченко, Б. Степашин, Г. Токмань, В. Уліщенко, А. Фасоля, Т. Яценко та інші.

Мета статті полягає у визначенні ролі, функцій та значення української літератури у виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. Найбільшим надбанням нашої країни є духовна культура українського народу. На думку Л. Москальової, «духовна культура українців є однією з найбагатших у європейських країнах; в ній прихований багатий, неповторний досвід нації, система цінностей, менталітет» [3, с. 162]. Одним із основних компонентів духовної культури українців виступає література, яка покликана формувати внутрішній світ особистості, сприяти розвитку людини як творця культурних цінностей.

У літературознавчому словнику-довіднику розкрито поняття «література» як «сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства» та «різновид мистецтва, власне, мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за законами краси» [2, с. 579]. Таким чином, література – це феномен культури, специфіка якого полягає в духовному, моральному, естетичному освоєнні світу та вираженні багатства і різноманіття людського буття в художніх образах. В українській літературі показано все духовне життя народу та закладена велика сила впливу на читача, залучаючи тим самим учнів до морально-естетичних цінностей нації та людства.

Література – це не просто художні твори, а матеріалізована у формі книг життя людської душі, духовна пам'ять народу, історія всього людства. Саме тому великі художні твори сприяють моральному, духовному, естетичному розвитку молоді. Читаючи й осмислюючи художній твір української літератури, можна знайти відповіді на питання нашого духовного життя, яке, як відомо, не може існувати поза національно-культурною традицією.

Важливе значення у вихованні учнів відводиться літературній освіті, зміст якої має виховний, пізнавальний та компетентнісний потенціал. «Концепція літературної освіти» наголошує, що «одним із важливих напрямів української освіти є гуманітарний, який забезпечує духовний розвиток учнів. Серед навчальних дисциплін гуманітарного циклу особливе значення має література як мистецтво слова

і спосіб формування загальної культури людини, її моральних орієнтацій і цінностей» [4].

Універсальними завданнями літературної освіти є залучення учнів до багатств української художньої літератури; виховання любові і звички до читання; формування у школярів знань і умінь, що забезпечують самостійне освоєння художніх цінностей; формування уявлень про українську літературу як про соціокультурний феномен, що займає специфічне місце в житті нації та людства; розвиток художньо-творчих здібностей, уяви, естетичного почуття школярів, виховання їх емоційної та інтелектуальної чуттєвості під час сприйняття художніх творів; розвиток навичок грамотного і вільного володіння літературною мовою.

Г. Токмань вважає, що «літературна освіта є важливим чинником формування юних громадян України, які мають бути освіченими, патріотичними і культурними особистостями. Мета навчання української літератури в середній школі – літературна компетентність учнів (знання, уміння й навички), їхня вихованість, особистісний розвиток» [6].

Література, як і будь-яке мистецтво, поліфункціональна. Вона має філософські, чуттєво-естетичні, гедоністичні та інші значення. Виступаючи джерелом знань і морально-естетичних норм, транслятором культури і традицій суспільства, література в усі часи вважалася одним із базових компонентів у вихованні і формуванні повноцінної особистості. І. Ільїн писав про значення літератури в житті людини: «З читання можна дізнатися і визначати людину. Бо кожен з нас – це те, що він читає, і кожна людина – це те, як вона читає; і всі ми стаємо непомітно тим, що ми вичитуємо з прочитаного, – немов би букетом зібраних нами в читанні квітів...» [1].

Література загалом – це один із способів пізнати світ, людство і самого себе. Кожен письменник через свої твори передає свої думки, погляди і ставлення до життя, реальності, створює свій художній світ, з яким погодиться або не погодиться той чи інший читач. Українська література дозволяє молодому поколінню дізнатися про минуле, по-різному оцінювати сьогодення, змушує задуматися про майбутнє. Літературні твори змушують читача переживати разом з їх героями, сприяють формуванню поглядів, почуттів, характеру, пробуджують любов до прекрасного, виховують готовність до боротьби за перемогу добра і правди. Література виховує почуття прекрасного, збагачує духовний світ людини.

Особливі функції української літератури дозволяють їй чинити сильний вплив на виховання учнів:

1. Знайомство з українською літературою відкриває учню такі моральні поняття, як добро, обов'язок, справедливість, совість, честь, сміливість.

Твір літератури активно бере участь у процесі соціалізації, формуючи глибокі і стійкі почуття, вчить розуміти і цінувати ідеї гуманізму. Література спонукає створювати свій погляд на світ і діяти відповідно до нього. Читання послідовно виховує в учнів активну життєву позицію, вміння відчувати і цінувати моральне і прекрасне.

2. Українська література, виконуючи функцію пізнання дійсності, розширює життєвий досвід, розумовий кругозір. Література як особливий спосіб пізнання життя, як художня модель світу долучає учнів до загальнолюдських цінностей буття, до духовного досвіду українського народу.

3. Твори української літератури дають емоційний досвід. Людина, на відміну від інших живих істот, чуттєво переживає і висловлює світ за допомогою слів, звуків, фарб, ліній тощо. Образне сприйняття світу – це процес чуттєвого сприйняття дійсності і безпосередньо-емоційного ставлення до нього. Художні образи створюють духовно-емоційне середовище, в якому органічно злито естетичні та моральні переживання, що збагачують і духовно розвивають особистість. Про особливу роль емоційно-чуттєвої сфери у вихованні особистості писав К. Ушинський: «Ніщо – ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші – не виражає так ясно і вірно нас самих і наше ставлення до світу, як наші переживання: в них чути характер не окремої думки, не окремого рішення, а всього змісту душі нашої і її ладу. В думках наших ми можемо себе обманювати, але думки наші скажуть нам, хто ми є: не той, ким ми хотіли бути, але той, ким ми є насправді» [7, с. 91].

4. Література висловлює духовну культуру народу. Основою положим принцип літератури є історизм, оскільки будь-яка література відображає національно-історичний розвиток. У художньому творі розглядаються в єдності і взаємозв'язку три види людського буття: соціально-історичне, культурно-національне і духовне. Єдність цих аспектів створює повноту сприйняття і розуміння історії. Крім того, українська література поєднує історичну правду і художню вигадку. Цей синтез підсилює відображення історичної правди, формує образ справжньої історії. Читання творів української літератури дає знання, виховуючи патріотичні почуття особистості учня.

5. Художнє слово розвиває естетичний смак. Почуття прекрасного відрізняє людину, оскільки його родовою сутністю є потреба в красі. Художня література, представляючи дійсність через призму прекрасного, доставляє естетичну насолоду.

Моральне виховання учнів засобами української літератури виражається в переживанні моральних настроїв, почуттів і вчинків зображуваних осіб. Самопізнання відбувається завдяки здатності персоніфікувати себе в образах і вступати в діалог з творцем образів. Якщо ці мораль-

но-емоційні стани пережиті в уяві учня, то виховна мета досягнута.

Література виділяється в системі шкільних предметів, оскільки має важливу особливість: не тільки формує в учнів певні знання, вміння, навички, а й допомагає їх моральному становленню, придбанню моральних, етичних життєвих принципів. Це відбувається тому, що літературні твори – це духовний досвід поколінь, що передається як у формі усних оповідань (казки, билини, легенди, перекази, оповіді), так і на сторінках друкованих літературних творів різних родів і жанрів. І одна з найважливіших цілей літературної шкільної освіти – допомогти учням зрозуміти і прийняти моральні заповіді, що зберігаються в творах української літератури.

Усвідомленню загальнолюдських цінностей сприяють уроки літератури, що розширюють можливості педагогічного впливу на учня, що дозволяють формувати цілісне уявлення про духовність, моральність, естетичність у досвіді попередніх поколінь, що допомагає розвитку особистості.

Урок з української літератури дозволяє вчителю вирішувати такі завдання: збагачення емоційного світу учнів моральними переживаннями і формування у них моральних почуттів; озброєння учнів знаннями про мораль, розкриття сутності соціальної та психологічної доцільності моральних норм, прищеплення культури, формування звичок і навичок моральної поведінки; систематичне накопичення і збагачення досвіду моральної поведінки шляхом організації їх практичної діяльності; організація духовно-морального, естетичного тощо самовиховання учнів.

Все вищесказане показує, наскільки важлива українська література у вихованні гармонійно розвиненої особистості учня.

Висновки і пропозиції. Важко визначити пріоритетне і чільне значення української літератури у вихованні та зміцненні в учнів духовних і творчих початків у процесі сприйняття як матеріального, так і ідеального світу. Література – це письмова форма мистецтва слова. Будучи найбільш аналітичним з усіх видів мистецтва, за допомогою слова вона створює те, що називається художньою дійсністю, в яку можна зануритися і отримати велику насолоду. Класична література будь-якої епохи формує людину у її становленні як особистості з прекрасними початками, чистими помислами великими ідеями, виявляючи зачатки як «ідеального», «духовного» і водночас «естетичного».

Отже, роль української літератури в становленні і вихованні гармонійно розвиненої особистості величезна, оскільки саме на шкільному уроці з української літератури, який справедливо називають людинознавством, учитель навчає свого учня міркувати, формує його моральну, естетичну, громадянську позицію.

У сучасній школі принципи складання літературної програми вкрай формальні, і тому за її

межами залишаються твори, знайомство з якими має значення для формування цілісної особистості. У системі сучасної освіти необхідно цю прогалину заповнити. Учень повинен продовжити свої пізнання української літератури. Він повинен самостійно розвивати і вдосконалювати свою естетичну культуру. І в цій ситуації важливо забезпечити безпосереднє ознайомлення учнів з видатними творами української літератури, навчити розуміти виразну мову художника, нерозривний зв'язок змісту і художньої форми, виховати емоційно-естетичне ставлення до творів.

Викладання української літератури в навчальних закладах повинно постійно вдосконалюватися, припускаючи посилення морально-естетичного та художньо-емоційного впливу літературного твору на учня, розвитку уяви та почуття прекрасного. Виховання українською літературою має бути не тяжкою працею, а захопливим, що доставляє глибоке задоволення і насолоду, процесом. На уроках літератури вчитель повинен допомогти учням подивитися на сучасне життя очима письменників, зробити переоцінку цінностей або навпаки, зміцнити свої погляди на сучасне життя.

Список використаної літератури:

1. Ильин И.А. О чтении. *Уроки литературы*. 2013. № 7. С. 14–15.
2. Літературознавчий словник-довідник. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. А – Л. 608 с.
3. Москальова Л. Духовно-моральне виховання студентів у вищих навчальних закладах. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2013. Ч. 1. С. 160–169.
4. Наказ Про затвердження Концепції літературної освіти від 26 січня 2011 року № 58 / 2011. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/.
5. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Гриневич Л. та інші / за заг. ред. Грищенко М. Київ, 2016. 40 с.
6. Токмань. Г. Навчання української літератури: розвивати не втрачаючи. *Дивослово*. 2011. № 12. С. 32–34.
7. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / за ред. М.И. Кондакова. Москва : Педагогика, 1988. Т. 1. 414 с.

Pinihina Y. The role of Ukrainian literature in the education of the comprehensive-developed personality of pupils

The article is devoted to defining the role, functions and significance of Ukrainian literature in the educational process. It is stated that a modern society needs a person with a high spiritual and moral culture. Undoubtedly, the education of such a person is facilitated by the lessons of literature. It is revealed that the education of students by means of Ukrainian literature is an organic component of pedagogical activity, integrated into the overall process of learning and development, and it is becoming a priority area in modern education. It has been researched that Ukrainian literature is a phenomenon of culture whose specificity is in the spiritual, moral, aesthetic development of the world and the expression of the richness and diversity of human existence in artistic images. The Ukrainian literature shows the whole spiritual life of the people and imposes a great power of influence on the reader, thus involving the students in the moral and aesthetic values of the nation and humanity. It is stated that literary education, which aims at developing a highly moral, harmonious and spiritually developed personality, capable of creativity and self-determination, is of great importance in the education of students. In the process of studying and analyzing artistic works of Ukrainian literature, the formation and formation of personality of a growing personality are traced. The article identifies the most important functions of Ukrainian literature - educational, aesthetic, cognitive, emotional, and spiritual. All of them make it possible to have an educational influence in the education of students.

The study found that Ukrainian literature is one way of knowing the world, humanity and yourself. Ukrainian literature allows the younger generation to learn about the past, to evaluate the present in different ways, to make them think about the future. Literary works compel the reader to experience with their characters, help to form views, feelings, character, awaken the love of the beautiful, nurture a willingness to fight for the victory of good and truth. Ukrainian literature fosters a sense of beauty, enriches the spiritual world of man. It is determined that the role of Ukrainian literature in education is great, because it shapes the moral, aesthetic, civic position of students.

Key words: *Ukrainian literature, literary education, education, spirituality, morality, aesthetics.*